

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Босенко І.І.

*молодший науковий співробітник,
Інститут спеціальної педагогіки*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Проблемі розвитку пізнавальної активності в навчальній діяльності присвячені численні праці у педагогіці (М.Данилов, В.Єсипов, Л.Лозова, М.Лісіна, Г.Щукіна, М.Скаткін, Т.Шамова та ін.), психологічні дослідження проблеми формування та розвитку пізнавальної активності молодших школярів, які спираються на теорію психічного розвитку особистості (Л.Божович, А.Петровський, С.Рубінштейн та ін.), загально-психологічну теорію діяльності (Б.Ананьєв, Л.Виготський, П.Гальперін, Н.Тализіна та ін.), психолого-педагогічні концепції активності особистості (А.Матюшкін, Н.Морозова, Т.Шамова) [6; 7].

На особливій важливості пізнавальної активності в розвитку, навчанні та вихованні молодших школярів із затримкою психічного розвитку наголошували Т.Власова, Н.Менчинська, А.Цимбалюк, констатуючи недостатність її сформованості та визначаючи специфіку впливу психічної діяльності (у процесах сприйняття, запам'ятовування, мислення) на її функціонування. Проблема пізнавальної активності школярів із ЗПР розглядалася дотично до проблем вивчення пізнавальної діяльності (Т. Єгорова, Т.Сак, Н. Менчинська, В. Лубовський та ін.), проблем організації навчальної діяльності (В.Лубовський, Н.Нікашина, К.Новакова, М.Певзнер, Т.Розанова, Н.Ципіна та ін.) [2; 3].

Незважаючи на чисельні дослідження, присвячені проблемі розвитку та формуванню пізнавальної активності, у педагогіці немає єдиного визначення цього поняття. Означена категорія розглядається в психолого-педагогічній літературі, як «стан готовності до пізнавальної діяльності» (М.Лісіна, Н.Половнікова), як «якість діяльності» (Т.Шамова) [6], як «процес діяльності

перетворення» (Л.Арістова), як «енергійна мислиннева діяльність» (М.Данилов, І.Литвиненко), як «властивість або якість особистості» (Г.Щукіна) [7] та як «риса особистості» (Л.Лозова). Всі ці визначення поняття активності однотайні у тому, що активність – це певна особливість людини, яка проявляється у пізнавальній діяльності [4, с.22].

На наш погляд, найбільш точним та доцільним визначенням пізнавальної активності є визначення, запропоноване В.Лозовою. Науковець стверджує, що пізнавальна активність – це риса особистості, яка виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності [4, с.25].

Найбільш детально структуру пізнавальної активності дослідили відомі психологи Ш.Амонашвілі та А.Матюшкін. За їхніми переконаннями, вона є неперервною та цілісною за своєю психологічною природою і складається з величезної кількості автономних одиниць, кожна з яких має свою мету. Такою пізнавальною одиницею Ш.Амонашвілі називає пізнавальну діяльність, яка є конкретним проявом пізнавальної активності [1].

У структурі пізнавальної активності Ш.Амонашвілі виділяє такі компоненти: мотив, як рушійну силу даної активності; об'єкт пізнання, що має дидактично організовану форму; способи і засоби дії об'єкта з метою його засвоєння; посередницьку роль педагога між пізнавальними силами школяра і об'єктом засвоєння; результат пізнавальної активності [1].

Пізнавальна активність школярів розвивається в постійному русі та взаємодії даних компонентів. Так, відбувається трансформація непрямих мотивів у прямі, мотиви дії; об'єкт пізнання весь час ускладнюється з точки зору його засвоєння школярами, удосконалюються та визрівають нові способи засвоєння, настає усвідомлення власних змін учнями, котрі і розглядаються ними як головні результати пізнавальної активності. Педагог у цьому процесі виступає посередником [1].

Разом з цим, А.Матюшкін, визначивши два основних типи активності (адаптивний і продуктивний), вважає доцільним виділити в їхній структурі наступні структурні елементи: тип потреб (мотивів), які викликають той чи інший вид активності; структура психічної регуляції активності; закономірності розвитку активності [5, с. 5].

Т. Шамоваю були виділені і обґрунтовані наступні компоненти пізнавальної активності: мотиваційний (напрямок і стійкість пізнавального інтересу), змістово-операційний (потяг до ефективного оволодіння знаннями) та волевий компонент, що включає мобілізацію сили волі учнів на досягнення конкретної пізнавальної мети [6].

Здійснений теоретичний аналіз дає підстави визначити пізнавальну активність як складне психологічне утворення особистості, що реалізується в навчальній діяльності. Порівнявши різні погляди авторів на структурні компоненти пізнавальної активності, доходимо висновку, що більшість з них мають подібний зміст. Це дозволяє нам об'єднати деякі з них в єдине ціле та виокремити власне бачення структури пізнавальної активності. На нашу думку, найбільш аргументованим є виділення мотиваційного, операційного та результативного компонентів пізнавальної активності.

Мотиваційний компонент включає в себе пізнавальні мотиви, потреби, які визначають відношення учня до пізнавальної діяльності. Під впливом взаємодії пізнавальної потреби та пізнавальних мотивів формується пізнавальна активність учнів.

Операційний компонент містить в собі мисленнєві процеси та розумові вміння (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо), які визначають характер діяльності. Останній – результативний – компонент включає в себе психічні новоутворення, які з'являються як результат прояву пізнавальної активності.

Безперечно, всі виділені компоненти пізнавальної активності знаходяться у взаємозалежності та взаємодії. Спробуємо розібрати зміст кожного з них на прикладі молодших школярів із ЗПР.

Теоретичний аналіз літератури показав, що у молодших школярів із затримкою психічного розвитку відзначається несформованість всіх структурних компонентів пізнавальної активності. У цих дітей гальмується формування основних психологічних новоутворень та психічних процесів, потрібних для розвитку пізнавальної активності [2].

Як показують дослідження Т.Єгорової, низька пізнавальна активність у дітей із затримкою психічного розвитку є причиною недостатньої продуктивності мимовільної пам'яті. А.Цимбалюк відзначала, що її джерелом є відсутність інтересу, низька продуктивність у виконанні розумових завдань, зниження

необхідного рівня психічного напруження тощо. У дітей із ЗПР переважають більш прості мисленнєві операції (аналіз, синтез), зниження рівня логічності і відволікання уваги, труднощі переходу до абстрактно-аналітичного мислення [3].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми дійшли висновку, що проблема пізнавальної активності молодших школярів із затримкою психічного розвитку залишається ще недостатньо дослідженою, оскільки в дослідженнях відсутня загальноприйнята система критеріїв і показників сформованості пізнавальної активності, недостатньо вивчені закономірності формування пізнавальної мотивації.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження ми вбачаємо у дослідженні рівнів сформованості компонентів пізнавальної активності, розробці та апробуванні діагностичної методики пізнавальної активності, визначенні критеріїв її діагностики, що дозволить нам виявити потрібні психолого-педагогічні умови, які будуть сприяти поліпшенню навчальної діяльності молодших школярів із затримкою психічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Амонашвили Ш.А. Вопросы психологии. Развитие познавательной активности учащихся в начальной школе. – № 5, с. 36-40.
2. Власова Т.А., Певзнер М.С. О детях с отклонениями в развитии. М.: Просвещение, 1973. – 176 с.
3. Власова Т.А., Лубовский В.И., Цыпина Н.А. Дети с задержкой психического развития. М.: Педагогика, 1984. – 256 с.
4. Лозова В.І. Ціннісний підхід до формування пізнавальної активності школярів. – Харків: «ОВС», 2000. – 175 с.
5. Матюшкин, А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1982. – № 4, с. 5-17.
6. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. М., 1982. – 209с.
7. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 160 с.